

УДК 343.222.4:343.618(73)

Є. Ю. Полянський

ДОКТРИНА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАПЛАНОВАНЕ ВБИВСТВО ПІД ЧАС ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ В АМЕРИКАНСЬКІЙ НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ ТА СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

В теорії кримінального права США чимало уваги приділяється концепції *felony murder rule* (у дослівному перекладі — правило тяжкого вбивства під час вчинення злочину; *фелонія* (felony) — тяжкий злочин), відповідно до якої будь-яка смерть еventуально спричинена під час реалізації злочинного наміру кваліфікується як вбивство першого ступеня (особливо тяжке вбивство), навіть за відсутності вини (*Mens rea*) стосовно позбавлення життя іншої особи. Дана концепція є надто дискусійною, що відмічають самі американські автори. Але її зміст не позбавлений раціональних ідей, що разом обумовлює актуальність дослідження, адже в українському кримінальному праві не існує аналогічного інституту.

Правило тяжкого вбивства під час вчинення злочину має глибоке теоретичне обґрунтування. Вагома сукупність підходів та авторських позицій дозволяє говорити про наявність доктрини відповідальності за вбивство під час вчинення іншого злочину.

Метою дослідження є визначення аргументів *pro et contra* стосовно застосування правила тяжкого вбивства під час вчинення злочину з позицій американських теоретиків та практиків. При цьому *об'єктом* дослідження виступає сама доктрина як сукупність наукових позицій та підходів, а *предметом* — окремі факти практичного застосування правила тяжкого вбивства під час вчинення злочину.

Становлення доктрини відповідальності за тяжке вбивство під час вчинення злочину відбулося в XVIII—XIX століттях як в англійському, так і в американському праві, при цьому даний процес в системах кримінального права цих країн відбувався паралельно, але відокремлено. Ідеологами та творцями доктрини виступили англійські науковці, зокре-

ма Коук, але її реалізація в англійському праві була більш обачною в порівнянні з реаліями права США. В американському праві застосування правила тяжкого вбивства під час вчинення злочину в деяких випадках дійшло до абсурду, що легко доводять приклади із судової практики.

В ХХ столітті доктрина відповідальності за вчинення тяжкого вбивства почала втрачати свої надбання. В англійському праві її застосування поступово обмежувалося. Класичною юридичною формулою стала промова судді Дж. Стівена перед журі присяжних: *«Я не вважаю, що слід говорити про те, що будь-яке намагання вчинити фелонію, яке призвело до смерті, слід називати тяжким вбивством. Більш розважливо було би сказати, що будь-який акт, небезпечний для життя, такий що зазвичай призводить до загибелі, вчинений злочинцем для забезпечення чи полегшення своїх злочинних дій, має називатися тяжким вбивством»* [1, с. 311]. Таке формулювання правила про тяжке вбивство уособлювало в собі практично всі зауваження, які стосувалися обмеження так званого «широкого підходу» до його визначення. В цілому ж доктрина відповідальності за тяжке вбивство в англійському праві відійшла в історію в 1957 році, коли парламентом був прийнятий закон «Про відповідальність за вбивство», який ліквідував таку категорію злочинів [2].

В американському праві доктрина продовжувала піддаватися сумнівам та критиці. Модельний кримінальний кодекс 1962 року не передбачав можливості застосування такої конструкції, вже на підставах ігнорування суб'єктивного елемента *Mens rea* [3]. Як відомо, чимало штатів прийняли Модельний кримінальний кодекс за основу свого оновленого кримінального законодавства. Разом з тим майже усі вони зберегли законодавчі положення, які стосувалися відповідальності за спричинення смерті під час вчинення іншого злочину. В результаті реформа, запланована творцями Модельного кодексу, була реалізована лише частково: майже єдиним її набутком стало перекладування тягаря доказування на сторону обвинувачення. Домінуючою підставою застосування правила про тяжке вбивство під час злочину залишався факт вчинення небезпечного для оточуючих посягання, спрямованість умислу злочинця не мала вирішального значення.

Судова практика, в цілому, підтримала зміни (а точніше — незмінність) у відношенні формули тяжкого вбивства під час вчинення злочину. Так серія судових рішень додатково підтвердила гарантії правильного застосування цього правила — в частині запезпечення доведеності факту небезпечної поведінки особи під час вчинення злочинних дій, але не більше того. Так, Верховний Суд США у справі *Sandstorm v. Montana* заборонив судам встановлювати презумпцію наявності елементів *mens rea* злочинної поведінки, ґрунтуючись на інших фактах [4, с. 510]. Але це рішення жодним чином не підіймало питання конституційності правила про тяжке вбивство під час вчинення злочину. Більш того, наступні рішення вищих судових інстанцій штатів повністю роз-

сіяли сумніви відносно можливості застосування згаданого правила. Наприклад, Верховний Суд штату Монтана у справі *State v. Cox* взагалі вирішив, що правило про тяжке вбивство під час вчинення злочину органічно не пов'язане з необхідністю доведення умислу на вчинення вбивства. Рішення по аналогічних справах також підтвердили об'єктивні підстави для притягнення злочинців до відповідальності за даним правилом [5, с. 130].

Генезис доктрини тяжкого вбивства під час вчинення злочину відбувся в американському праві протягом двох століть. За цей час основні ідеї, положені у сутність доктрини, не зазнали радикальних змін. Можна дійти обґрунтованого висновку, що правило тяжкого вбивства під час вчинення злочину стало *однією із форм реалізації так званої суворої відповідальності* — найбільш розповсюдженого прикладу об'єктивного ставлення у винуватості в американському праві (*у випадках суворої відповідальності суд не зобов'язаний встановлювати наявності вини в діях особи, достатньо лише факту протиправної поведінки*). На користь даної позиції можна навести чимало аргументів. По-перше, в будь-якому випадку відповідальність пов'язана з фактом вчинення іншого злочину та фактом спричинення смерті іншій особі, під яким мається на увазі або випадкове спричинення смерті (казус), необережне або умисне афектоване її заповідання (наприклад, особі, яка намагалася протидіяти вчиненню злочину), чи позбавлення життя, вчинене одним із спілників. Так чи інакше, *mens rea* таких протиправних дій не охоплює суб'єктивні ознаки, притаманні «реальному» вбивству за обтяжуючих обставин в американському праві. В контексті доктрини відповідальності за тяжке вбивство під час вчинення злочину ступень вини злочинця у спричиненні смерті *завжди є нижчим*, ніж йому ставиться у винуватості. По-друге, концепції «трансформації або перенесення умислу» з одного злочинного діяння (яке було заплановане та вчинялося особою) на інше (випадкове вбивство під час вчинення предикатного злочину) також мають безперечний суттєвий недолік. Ступень небезпеки предикатних злочинів (визначені види злочинів, вчинення яких є підставою для застосування правила тяжкого вбивства під час вчинення злочину, наприклад, зґвалтування) завжди нижчий, ніж ступень небезпеки тяжкого вбивства, що у свою чергу знову стосується також і ступеня вини особи. В результаті умисел на вчинення зґвалтування не може бути «перенесений» на скоєння тяжкого вбивства, що ставить під сумнів концепцію Хокінса в цілому. По-третє, до середини XX століття суди взагалі ігнорували необхідність встановлення *mens rea* у відношенні до заповідання смерті. Таким чином, підставою для притягнення до відповідальності за правилом тяжкого вбивства під час вчинення злочину завжди *був факт заповідання смерті* за таких обставин.

Як вже було згадано, проблемою залишається ігнорування причинного зв'язку між діями, що складають *actus reus* предикатного злочину, та наслідками у виді позбавлення життя. В результаті практиці відомі

непоодинокі випадки надзвичайно нерозважливого застосування доктрини відповідальності за тяжке вбивство під час вчинення злочину. В них дійсно мали місце необхідні юридичні факти (вчинення предикатного злочину, а також смерть третьої особи, яка так чи інакше була пов'язана з цим злочином), але як такого причинного зв'язку не було. Наприклад, через сім місяців після викрадення автомобіля Дж. Коленбург слідував на ньому по вулиці, де він постійно мешкав. В цей час бездоглядна маленька дитина вибігла на дорогу прямо перед його автомобілем, в результаті наїзду дитина загинула на місці [6]. Коленбург був засуджений за вбивство та викрадення автомобіля, звинувачення у заподіянні смерті ґрунтувалося на правилі тяжкого вбивства під час вчинення злочину та відповідному законодавстві штату Місурі. При цьому суд жодним чином не взяв до уваги, що з моменту вчинення крадіжки минув великий проміжок часу, а також той факт, що дорожня пригода сама собою ніяк не була пов'язана з вчиненням предикатного злочину. Єдиним таким зв'язком виступав крадений автомобіль. Не має сумнівів щодо відсутності причинного зв'язку в наведеному прикладі. Звичайно, якщо би Коленбург потрапив в дорожню пригоду, намагаючись втекти від переслідування поліцією після вчинення злочину, то в такому випадку притягнення його до відповідальності за спричинення смерті було би справедливим та обґрунтованим. Як ми бачимо, суд також проігнорував і таку вимогу доктрини відповідальності за тяжке вбивство під час злочину, як небезпечний характер дій злочинця. Бо в розглянутому випадку дії Коленбурга під час керування автомобілем не містили взагалі жодної небезпеки, тим більше, що правил безпеки дорожнього руху він не порушував, а в дорожній пригоді, яка трапилася, він взагалі не був винний. Як ми бачимо, принципи відповідальності за вбивство під час вчинення злочину, розроблені теоретиками [7, с. 167] ще за століття до справи Коленбурга, були повністю проігноровані судом. Якщо між злочинним діянням та його наслідком має існувати причинний зв'язок, «існуючий внаслідок звичайних та добре відомих законів фізики», то закони якої фізики мали на увазі судді, які були творцями вироку Коленбургу? Отже, така судова помилка є проявом цілеспрямованої, але цілком неправильної політики, яка культивується практиками в результаті некоректного розуміння доктрини відповідальності за вбивство під час вчинення злочину.

Проте справа Коленбурга не була єдиною, що демонструвала повне ігнорування американськими судами причинності настання тяжких наслідків. Практиці відомі і інші, не менш «яскраві випадки». Так, Е. Дженкінс був затриманий поліцейським патрулем за підозрою у володінні наркотичними засобами. Офіцер націлив зброю на підозрюваного та схопив його за рукав. Дженкінс спробував звільнитися, в результаті впав на землю разом з поліцейським. Під час падіння останній рефлексивно натиснув на спусковий гачок пістолета та випадково застрелив свого напарника. Наркотичних засобів у підозрюваного знайдено не

було [8]. В результаті Дженкінс був визнаний судом винним у нападі на офіцера поліції, а також у вбивстві, яке слідувало із вчиненого нападу. Ставити питання про наявність причинного зв'язку між діями Дженкінса та смертю поліцейського було би навіть незручно. Але не з точки зору американського правосуддя. На жаль, американські судді не вважають за потрібне аргументувати наявність причинності. Це знову-таки свідчить на користь того факту, що правило тяжкого вбивства під час вчинення злочину є одним із проявлень суворої відповідальності.

В цілому ж можна навести чимало справ, за якими особи були цілком безпідставно засуджені за вбивства, пов'язані із попередніми незаконними діями [9–12].

Наведені приклади демонструють цілком неправильну реалізацію доктрини відповідальності за тяжке вбивство під час вчинення іншого злочину. Викликає запитання і логіка суддів, які приймали відповідні рішення щодо визнання звинувачених винними також у вбивствах. Адже за загальною думкою, суддя має бути юристом вищої кваліфікації, особою із життєвим досвідом та має приймати гнучкі рішення, які відповідатимуть конкретним особливостям справи. Але американські судді часто не здатні приймати самостійні рішення та діють наче комп'ютер — за заздалегідь створеною програмою, в результаті чого вирoki, зокрема про вбивство під час вчинення злочину, є необґрунтованими, несправедливими та засновуються на неправильному застосуванні доктринальних джерел. Як бачимо, практичні помилки часто пов'язані саме із ігноруванням суддями причинно-наслідкових зв'язків між протиправою поведінкою та її результатами.

Отже чи має докрина відповідальності за тяжке вбивство під час вчинення злочину право на існування в умовах сучасного права громадянського суспільства? В американській науковій літературі думки з цього приводу розділилися. Так Г. Уекслер і С. Кадіш негативно відповідають на таке запитання, вважаючи цю доктрину «раціонально необґрунтованою» [13, с. 679]. На їхню думку, такий аргумент є цілком достатнім, оскільки позиції творців та захисників доктрини залишаються надто слабкими. Також С. Кадіш висловився проти будь-якої конструкції, за якої відповідальність наставала би виходячи із результату вчиненого злочинного діяння — тобто залежно від його наслідків.

Цілком зрозумілим є суто міфологічний характер кримінально-правової протидії злочинності такими заходами. Адже разом із небезпечними злочинцями «жертвами» доктрини відповідальності за тяжке вбивство під час злочину стають і так звані «випадкові» злочинці. Виникає доречне питання — чи не надто високу ціну платить американське суспільство за поодинокі випадки виправданого застосування суворих покарань у відношенні тих осіб, які дійсно на це заслуговують. Висновок вбачається лише один — найбільш суттєвими недоліками практичного застосування цієї доктрини є її недостатня вибірковість та ригідність.

Американські дослідники більш за все фокусують свою увагу на суб'єктивних аспектах — на винності особи або точніше: на пошуках обґрунтування для визнання такої особи винуватою у вбивстві. На наш погляд, науковці припускаються помилки. По-перше, відповідальність за тяжке вбивство під час вчинення злочину можлива як за відсутності вини особи як такої, так і при необережному або навіть умисному ставленні злочинця до позбавлення життя третьої особи. Навіть не має сенсу наголошувати на тому, що наведені варіанти суб'єктивного ставлення до злочинного результату не можуть бути поєднані у певному узагальненому підході. Проте американські науковці проводять яскраві дискусії на сторінках своїх робіт, результатом яких є, зазвичай, надто теоретизовані аргументи без реальних пропозицій щодо вирішення проблемних питань. Наприклад, Г. Байндер у своїй монументальній роботі *The culpability of felony murder* (Винність у правилі про тяжке вбивство під час вчинення злочину. — Є. П.) так і не відповідає на основне запитання про юридичне значення психічного ставлення особи до можливого спричинення смерті третій особі під час вчинення злочину [14, с. 32]. В результаті ми не знаходимо і вирішення проблеми диференціації відповідальності залежно від характеристики суб'єктивного ставлення особи до результатів своїх дій.

По-друге, як вже було зазначено раніше, правило тяжкого вбивства під час вчинення злочину є формою реалізації суворої відповідальності. В такому разі необхідність дослідження суб'єктивних складових злочинної поведінки цілком нівелюється. На думку К. Сіммонс, слід виділяти два види суворої відповідальності: суттєвий та формальний [15, с. 1075]. Суттєва суворота відповідальності виключає вину як свою передумову, тобто завжди засновується лише на юридичному факті — наслідках. Формальна ж відповідальність завжди потребує наявності певних елементів вини — передбачення, обізнаності чи інших. На наш погляд, використана К. Сіммонс термінологія не зовсім вдала, але сама думка має рацію. Правило тяжкого вбивства під час вчинення злочину має розглядатися саме як різновид *формальної* суворої відповідальності. Інакше американське право повертатиметься до ідей XVIII століття та конструкцій Коука та інших юристів того часу, що в умовах сучасного громадянського суспільства просто неприпустимо.

Доктрина відповідальності за тяжке вбивство під час вчинення злочину, безперечно, є цікавим проявом об'єктивного ставлення у вину в кримінальному праві США. Її оригінальна ідея є справедливою, адже злочинець має відповідати за ті наслідки, які були *безпосередньо* зумовлені його кримінальною поведінкою. На жаль, американські правники вбачають в доктрині лише засіб боротьби з насильницькою злочинністю, забуваючи про всі інші фактори. Використовуваний ними підхід не приносить очікуваних плодів, окрім неприпустимих та сміхотворних судових помилок.

На наш погляд, декілька новацій змогли би виправити негаразди, пов'язані із застосуванням правила тяжкого вбивства під час вчинення

злочину. По-перше, необхідно відмовитися від зв'язку застосування правила із предикатними злочинами. В будь-якому випадку визначаючим фактором має бути *ступінь суспільної небезпеки конкретного прояву злочинної поведінки*.

По-друге, наявність певного психічного ставлення до можливості настання смерті іншої особи слід вважати цілком необхідною. Мінімальним змістом вини в такому випадку має бути обізнаність особи про небезпечність своєї поведінки до оточуючих та готовність до імовірного розвитку подій (про що свідчить вчинення особою небезпечних дій всупереч обізнаності про можливість настання наслідків). Не має підстав вважати, що така злочинна поведінка має подвійну винуватість, або іншим чином ускладнена з суб'єктивних позицій. Фактично має місце певний різновид необережності чи в деяких випадках — непрямий умисел. В цьому сенсі можна не погодитися з Г. Єсаковим, який в своїх дослідженнях відносить правило тяжкого вбивства під час вчинення злочину до «конструктивної відповідальності» саме за суб'єктивними ознаками. Нарешті, по-третє, суттєвою прогалиною доктрини є ігнорування причинного зв'язку, саме в результаті якого трапляються прикрі судові помилки, у випадках яких підсудним інкримінуються факти, взагалі нерелевантні до злочинної поведінки.

На наш погляд, вдосконалення доктрини тяжкого вбивства під час вчинення злочину забезпечило би її належне функціонування в системі кримінального права США. Крім того, сама ідея відповідальності за позбавлення життя під час вчинення іншого злочину (за наявності причинного зв'язку з діями особи) заслуговує на увагу з позицій справедливості та запобігання злочинній поведінці і при необхідному доопрацюванні може бути запозичена в кримінально-правовій системі інших країн.

Л і т е р а т у р а

1. R v. Seme (1887). 16 Cox's Crim. Law Case 311 (Cent. Crim. Ct.) 313 (Eng).
2. Homicide act, 1957. C. 11, §1. (England & Wales).
3. Model Penal Code. § 210.2 (1) (Proposed official draft, 1962).
4. Sandstorm v. Montana, 422 U.S. 510 (1979).
5. People v Washington, 402 P.2d, 130,133 (Cal. 1965).
6. State v. Colenburg, 773 S.W.2d 184 (Mo. Ct. App. 1989).
7. Wharton F. A treatise on the Law of homicide in the United States (2nd edition, 1875).
8. People v. Jenkins, 545 N.E. 2d. 986, 990-91 (III App. Ct. 1989).
9. Miller v. State, 571 S.E. 2d. 788 (Ga. 2002).
10. People v. Stramp, 82 Cal. Rptr. 589 (Cal. Ct. App. 1969).
11. People v. Ingram, 492 N.E. 2d. 1220 (N.Y. 1986).
12. People v. Matos, 83 N.Y. 2d 509 (N.Y. 1994).
13. Sanford H. Kadish. Foreword: Criminal and the luck of the draw, 84 J. Crim. Law & Criminology 679 (1994).
14. Guyora Binder, The culpability of felony murder, 83 Notre Dame L. Rev. (2008).
15. Kenneth W. Simmons. When is strict liability just? 87 L. Crim. Law & Criminology 1075 (1997).

А н о т а ц і я

Полянський Є. Ю. Доктрина відповідальності за незаплановане вбивство під час вчинення злочину в американській науковій літературі та судовій практиці. — Стаття.

Досліджується концепція відповідальності за вбивство під час вчинення злочину: аналізуються судові прецеденти, доктринальні джерела, законодавство. Надається оцінка позитивних та негативних наслідків практичного застосування цієї концепції.

Ключові слова: кримінальне право США, кримінально-правова доктрина, об'єктивне ставлення у вину, вбивство під час вчинення злочину, відповідальність за позбавлення життя.

А н н о т а ц и я

Полянский Е. Ю. Доктрина ответственности за незапланированное убийство во время совершения преступления в американской научной литературе и судебной практике. — Статья.

Исследуется концепция ответственности за лишение жизни во время совершения преступления: анализируются судебные прецеденты, доктринальные источники, законодательство. Дается оценка позитивным и негативным результатам практического применения данной концепции.

Ключевые слова: уголовное право США, уголовно-правовая доктрина, объективное вменение, убийство во время совершения преступления; ответственность за лишение жизни.

S u m m a r y

Polyansky E. Liability for involuntary deprivation of life during commission of a crime in U.S. scientific literature and judicial practice. — Article.

The concept of felony murder rule is researched: judicial cases, doctrinal sources, legislation are analyzed. Positive and negative results of the concept's application are estimated.

Keywords: U.S. criminal law, criminal law doctrines; objective imputation, felony murder rule; liability for murder.